

گلگشتی در دیوان غالب دهلوی

دکتر محمدحسن حائری

هند را رند سخن پیشه گمنامی هست

واندرین دیر کهن میکده آشامی هست

روش سخنوری شاعران پارسیگوی شبه قاره هند و پاکستان تا قبل از قرن دهم هجری ادامه شیوه های رایج سبک خراسانی و عراقی بود و تقلید ایشان از شاعران بزرگ این دو سبک رواجی چشمگیر داشت.

در قرن دهم هجری که شعر فارسی جستجوگر راهی تازه و طرزی نو شده بود، هند را جایگاه رشد و شکوفایی خویش یافت و در بارهای سیاسی هند به حاکمیت ادبی نشست. از آن زمان به بعد راه و رسم مردم آن دیار و آداب و رسوم آن سامان و فرهنگ آن سرزمین، حنای شعر فارسی را رنگین ساخت و جامه شهرت شاعران ایرانی را شعله رعنائی بخشید.

این شیوه راهی تازه و بدیع در بیان تشبیهات و استعارات ایجاد کرد، و این همان روشی بود که موشکافیهای هنری را در

باریک اندیشی و ابهام و مضمون یابی و ابهام و ایجاز و حسن تعلیل دیده بود، و می خواست که با استفاده از لذت حل معما دست خیال را در گردن عاطفه بیفکند و سر زلف سخن را به قلم شانه زند و از رخ اندیشه به سرانگشت احساس نقاب گشاید و جمال وی را نمایان سازد. بی گمان اگر طرز سخن گسترانی چون صائب و کلیم و عرفی و نظیری و طالب به یاری همگنانشان ادامه می یافت و طرفداران اندیشه های کهن، شعر فارسی را به بازگشت و انمی داشتند، شیوه های سخنوری امروز رنگی دیگر و رویی دیگر

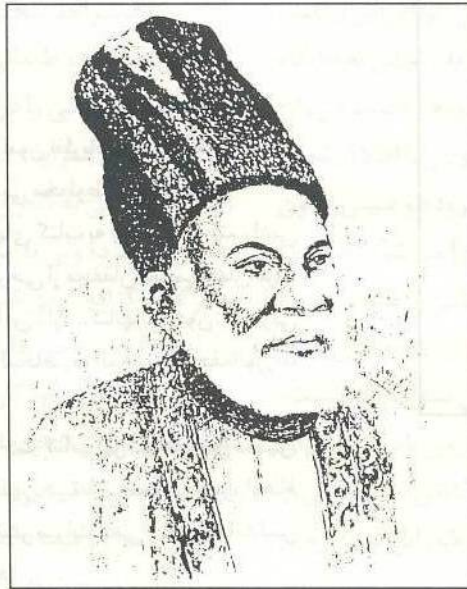
داشت، همان سان که در شبه قاره هند و پاکستان سخن شعر فارسی از لونی دیگر است.

در اواخر قرن دوازدهم، شاعرانی چون نشاط و صبا و سروش و هاتف و آذر و مشتاق با عنوان بازگشت ادبی از سبک هندی گسستند و به شیوه های عراقی و خراسانی پیوستند. ولی این رویداد ادبی در هند گونه ای دیگر داشت. بدان سان که سخن سنجانی چون واقف لاهوری، قمرالدین منت، سراج الدین آرزو، درد دهلوی، میر و قتیل و انشاء و مؤمن و شیفته، بیان خویش را به شیوه های شاعری امیر خسرو و سعدی گرایش دادند، در حالی که نتوانستند سبک هندی را بدروود گویند. و چه بسیار شاعران دیگری که بر این صورت و معنی شعر گفتند، و در عین توجه به بازگشت ادبی ایران، گسستن از سبک هندی را نپسندیدند که سرآمد آنان میرزا اسدالله خان غالب دهلوی است.

وی که بزرگ سخنور شبه قاره هند و پاکستان است در فارسی

وارد او تک سوار میدان ادب آن سامان شناخته می شود. او در شیوه های رنگارنگ، طرح انگیخته و نقش طبع وی در هر دو زبان جلوه ها نموده است. با این همه خود بر این باور است که:

فارسی بین تا ببینی نقشهای رنگ رنگ بگذر از مجموعه اردو که بیرنگ منست فارسی بین تا بدانی کاندرا اقلیم خیال مانی وارژنگم و آن نسخه ارتنگ منست غالب در غالب انواع سخن بر همگنان خویش غالب گشته است. کلام وی سرشار از موسیقی است و برای این مهم بحرهای مترنم را به خدمت

گرفته است. بویی از تصوف و عرفان از احساسات شاعرانه او به مشام می‌رسد و رنگی از حیرت در اندیشه‌های فلسفی و پرسشهای عارفانه‌اش به چشم می‌خورد.

اقبال لاهوری ضمن ستایش از هنر شاعری و اندیشه‌های فلسفی غالب او را همسنگ گوته شاعر آلمانی تصویر کرده و با وی قابل سنجش دانسته است.

تأثیر غالب از شاعرانی چون نظیری نیشابوری، ظهوری ترضیزی، صائب تبریزی، عرفی شیرازی، حزین لاهیجی، حافظ شیرازی، و مولوی و... نشانگر وابستگی اندیشه وی به سرزمین ایران و فرهنگ و ادب این سامان است. همچنین است تأثیری که وی از اساطیر ایرانی یافته و آثارش را بدان رنگ و روی داده است. میرزا اسدالله بیگ خان غالب دهلوی در روز چهارشنبه ۲۷ دسامبر سال ۱۷۹۷ میلادی برابر با ۸ رجب سال ۱۲۱۲ هجری در شهر آگره دیده به جهان گشود.

وی از سن ده سالگی آثار موزونی طبع یافت و از آن زمان به هر دو زبان فارسی و اردو شعر سرود. و پس از آن ۶۳ سال از عمر پر برکت خویش را در خدمت زبان و ادب سپری ساخت و آثاری بدینسان در ادب فارسی و اردو بجای نهاد:

در نظم فارسی؛ کلیات غالب (میخانه آرزو)، سبد چین، سبد باغ دو در، دعاء الصبح، رساله فن بانگ و ...

در نثر فارسی؛ کلیات فارسی، قاطع برهان، درفش کاویانی، مآثر غالب و....

در نظم اردو؛ دیوان اردو، قادر نامه، بیاض غالب و... در نثر اردو؛ عود هندی، اردوی معلی، مکاتیب، نادر خطوط غالب و....

در کلیات فارسی غالب ۳۳۴ غزل، ۱۲ مثنوی، ۱۱۶ قطعه، ۷۰ قصیده، ۱۰۶ رباعی و دو ترکیب بند و یک ترجیع بند جای یافته است.

سبد چین در بر دارنده قصیده، قطعه، رباعی و چند غزل است. و سبد باغ دودر شامل اشعار سبد چین به انضمام چند چامه دیگر و بخشی از نثرهای وی است که در کلیات نثرش نیامده است.

دعاء الصبح ترجمه منظوم دعاء الصبح عربی منسوب به حضرت علی (ع) است.

کلیات نثر فارسی غالب شامل پنج آهنگ، مهر نیمروز و دستبنو است. پنج آهنگ مربوط به زبان و خط فارسی و مهر نیمروز در زمینه تاریخ و دستبنو درباره وقایع زمان شاعر است.

قاطع برهان، نقد و بررسی انتقادی برهان قاطع و درفش کاویانی در باب فرهنگ نویسی است. و مآثر غالب شامل ۳۲ نامه فارسی وی است که به دوستانش نوشته است.

درباره غزلهای غالب این نکته گفتنی است که بلندترین غزل او از نظر تعداد ابیات بیست و کوتاهترین آن شش بیت است و حد متوسط ابیات غزلهای او در حالت متعارف ده بیت می باشد.

اصطلاحات عرفانی و آرایه‌های غنایی صوفیانه نه تنها

عبارات و اصطلاحات رایج نزد فارسی زبانان شبه قاره که برای دیگر فارسی زبان نامأنوس می نماید.

۲. پیوسته‌ها مشتمل بر: بسامد نام شاعران در غزلیات غالب. کاربرد نقش، طرح، رنگ و آینه در غزلیات غالب.

۳. برابری نسخه‌ها مشتمل بر تفاوت نظم و ترتیب غزلیها بر حسب شماره صفحات در پنج نسخه مورد نظر.

هر چند دیوانی را که دفتر در دست انتشار دارد از نظر حجمی تنها غزلیات و رباعیات را در بر می گیرد، لیکن ویژگیهای یاد شده و آشنایی کامل مصحح محترم با زبان و شعر شاعر افزون بر الوایی و رجحان غزل و رباعی در میان دیگر انواع شعری سروده‌های غالب مشوق ما در چاپ و انتشار آن می باشد.

مختلف شعر فارسی از آغاز تا دوره شاعر (دوره بازگشت) پرداخته است.

■ استفاده مصحح از پنج نسخه مطبوع در تصحیح دیوان غالب و بذل دقت و وسواس علمی در ویرایش و تنظیم دقیق فهرست غزلیات با رعایت ترتیب حروف الفبایی در قافیه و ردیف هر غزل. لازم به تذکر است که در چاپ انتشارات روزه تنها دو نسخه چاپی مورد استفاده قرار گرفته است.

■ انضمام تعلیقات مفید و فنی در انتهای کتاب مشتمل بر:

۱. گزارش برخی واژه‌ها، نامها و نشانها که توجه و عنایت به این بخش ضروری بوده و به درک و فهم سروده‌های غالب کمک شایان می کند. بویژه آشنایی با مفهوم و منظور تعداد قابل توجهی از

درباره چاپ دیوان غالب دهلوی تذکر این نکته ضروری است که مراحل حروفچینی و آماده سازی دیوان در این دفتر انجام یافته و به مرحله لیتوگرافی رسیده بود که دیوان غالب دهلوی چاپ انتشارات روزه به بازار آمد. از این رو دفتر کار چاپ دیوان را متوقف کرد، لیکن در بررسی که صورت گرفت، دیوان غالب تصحیح آقای دکتر محمد حسن حائری که این دفتر از چاپ آن منصرف شده بود از مزایا و ویژگیهای علمی و فنی برخوردار بود که مایه رغبت و میل مجدد دفتر در نشر این دیوان گردید. این ویژگیها عبارتند از:

■ برخورداری از پیشگفتاری عالمانه و محققانه که به بررسی دقیق سیر تحویل شعر فارسی، ظهور و زوال و رواج و کساد سبکهای

دیوان

غالب دهلوی

مثنوی غزلیات و رباعیات فارسی

سروده: میرزا اسدالله خان غالب دهلوی

تألیف و تصحیح: دکتر حسین مازی

غزلهای غالب را رنگ و بوی داده که قصیده‌ها و مثنویهای وی را نیز آراسته و راهی در این وادی بر وی گشوده است.

اسدالله خان غالب از شیعیان عاشق و سرسپردگان صادق اسدالله الغالب، علی بن ابیطالب (ع) است و تخلص «غالب» را برای خود بدان مناسبت برگزیده بود که وی نیز

اسدالله غالب خطاب شود و با علی بن ابیطالب (ع) در این شیوه همنامی کرده باشد.

غالب در مقدمه‌ای که بر کلیات خویش نگاشته دلیل والایی سخن خویش را کهنگی صهبای سخن در روزگار خویش دیده و نازک اندیشان را به سومنات خیال خویش فراخوانده و گفته است:

مسنج شوکت عرفی که بود شیرازی

مشواسیر زلالی که بود خوانساری

به سومنات خیالم درآی تا بینی

روان فرورز بر و دوشهای زَناری

غالب را باور چنین بوده است که سخن آفرین خدای گیتی آرای نهانخانه ضمیرش را از معانی رنگارنگ به لعل و گوهر انباشته و بازویش را ترازوی مرجان سنجی و خامه‌اش را هنگامه گهرپاشی ارزانی داشته است.

سرانجام این عندلیب گلستان عجم در دوم ذیقعدۀ سال ۱۲۸۵ هجری در سن هفتاد و سه سالگی آرامگاه ابدی را طلبید و در دهلی بر درگاه خواجه نظام الدین اولیا آرمید.

بود غالب عندلیبی از گلستان عجم

من ز غفلت طوطی هندوستان نامیدمش

دیوان غزلیات فارسی غالب دهلوی در آینده نزدیک به همت دفتر نشر میراث مکتوب به زیور طبع آراسته خواهد شد.

میراث اسلامی ایران

به کوشش رسول جعفریان - قم: کتابخانه بزرگ آیه‌الله العظمی مرعشی نجفی، ۱۳۷۷ ش - ۱۴۱۹ ق. دفتر هفتم، ۸۸۰ ص.

هفتمین دفتر از مجموعه ارزشمند میراث اسلامی ایران زیر نظر محقق گرانقدر حجت الاسلام رسول جعفریان و به کوشش جمعی از محققان در اوایل سال جاری منتشر شد. این مجموعه شامل ۲۲ رساله فارسی و عربی به شرح ذیل است:

۱. رساله در ردّ بر جماعت صوفیان؛ علی قلی جدید الاسلام
۲. زرنديه (داستان نظارت مأمورین شیوه تریاک در زرنند کرمان در قالب طنز به شیوه موش و گربه عبید زاکانی)
۳. احوال میرزا حسین سبزواری؛ به قلم خودش
۴. رساله فی بیان حکم شرب التتن و القهوة؛ محمد بن الحسن الحرّ العاملی
۵. رساله در اخلاق؛ از مؤلفی ناشناخته
۶. اجازة الحاج محمد زمان الاصفهانی
۷. اشعار نصرت رازی، شهاب سمنانی و حمزه کوچک ورامینی همراه با رساله منثور امامیه
۸. حالات و اخبار دارالعلم شیراز و سفر به اصفهان؛ میرزا جان شیرازی

تازه‌های
نشر

۹. سفرنامه اصفهان و کاشان و قم و طهران؛ میرزا صالح شیرازی
۱۰. دیوان علی نقی کمره‌ای؛ دکتر ابوالقاسم سری
۱۱. مونس الأبرار در ردّ صوفیان؛ ملا محمد طاهر قمی
۱۲. اشعریان قم؛ محمد علی معلّم جیب آبادی
۱۳. فهرست صد و چهار نسخه خطی؛ علی صدرايي خویی
۱۴. سفرنامه عتبات؛ امین الشرع خویی
۱۵. پنج رساله اعتقادی؛ محمدرضا انصاری
۱۶. زندگینامه دوازده امام در المقصد الأقصى فی ترجمه المستقصی؛ کمال الدین حسینی خوارزمی
۱۷. نضرة الناظرین و نزهة الباصرین؛ سیداسماعیل تنکابنی
۱۸. هفتاد و سه نسخه با ارزش در کتابخانه وزیر یزد؛ حسینی مسرت
۱۹. سفرنامه کربلای معلی؛ علی نائینی
۲۰. راهبهای سیستان؛ منصور صفت گل
۲۱. اللعة التاريخية فی بیوتات کربلاء و الغاصریة؛ محمد علی القصیر الحائری
۲۲. شرح حال میرزا محمد حسن زنوزی و معاصران وی؛ از مؤلفی ناشناخته